

Efterord

Av en slump hittar jag Ester Blenda Nordströms bok *Kåtornas folk* i ett antikvariat. En tätare skildring av samernas vardag har jag inte stött på, varken förr eller senare. Ester Blenda är med samerna i renrajden, i kåtan, i snöstormarna och balanserar skickligt lyhördhet med yrkesmässig distans. Hon berättar om egna upplevelser men det är samerna som görs tydliga, inte hon själv.

Kåtornas folk är skriven för nästan ett sekel sedan. Det här är ett reportage av högsta klass och jag undrar – vem är Ester Blenda Nordström? Jag söker och finner henne i boken *Tio reportage som förändrade världen* bland storheter som August Strindberg, Ivar Lo-Johansson och Ernest Hemingway. Och jag förstår att jag har stött på det självupplevda reportagets pionjär. Med Ester Blenda föddes en ny journalistik.

Ju mer jag hittar om Ester Blenda desto mer imponerad blir jag. Hon föddes 1891 och växte upp under en tid när det var långt ifrån självklart för kvinnor att göra yrkeskarriär. Men Ester Blenda gjorde det. Hon gjorde det i kraft av sin personlighet och nyfikenhet, sin energi och sitt mod. Vad var det som drev henne? Längtan tror jag. Längtan efter att leva och uppleva, att se och känna

och att vara mitt i livet.

Ester Blenda är sladdbarn i en syskonskara på fyra. Hennes farföräldrar var torpare i Småland men hennes pappa Daniel har konstnärsdrömmar och lyckas komma in på konstakademien i Stockholm. När han gifter sig tar han jobb som målargesäll och ges möjlighet att överta firman när målarmästaren dör. Daniel Nordström gör sig en förmögenhet och blir klassresenär. Familjen bor i Stockholm men långa perioder tillbringas Ester Blenda i Småland, hennes far har köpt ett torp sydväst om Ljungby. Där lever Ester Blenda ett liv bland ”bönder och pigor” och lär sig en del lantbruksarbete, som att väva och mjölka.

Enligt Margareta Ståhls avhandling *Signaturen Ban-sai* är inte så mycket känt om Ester Blendas mamma Charlotta, men mor och dotter lär ha haft en varm relation. I ett självbiografiskt manuskript inför en intervju skriver Ester Blenda att hon var ”ett förskräckligt barn”. Inte elakt, men förskräckligt. I skolan får hon dåliga betyg i uppförande och när hon är 13 år skickar föräldrarna henne till släktingar, ett prostpar utanför Växjö. Det året var hennes gladaste år: ”Jag upptäcktes sällan.”

Förutom att vara en föregångare inom journalistiken kommer Ester Blenda att också bli stilbildande inom flick- och ungdomslitteraturen. Hennes *En rackarunge* kom 1919 och jag tror att läsaren genom Annmari får en skymt av Ester Blenda själv: vild, uppfinningsrik, djärv och med fickorna fulla av ”nubb och spik”. Astrid Lindgren var tolv år när *En Rackarunge* kom och kanske är Ann-Mari en förebild för Pippi Långstrump.

Flickor och kvinnor hade inte den frihet som Ester

Blenda tog sig, de skulle inte leva eller bete sig som hon gjorde. Endast 23 år gammal kör hon motorcykel genom Sverige och skickar reseskildringar till redaktionen. Detta är unikt 1914. Men nota bene, bak på motorcykeln sitter hennes då 62-årige far, de gör resan tillsammans. Föräldrarna måste ha bejakat sin dotters livslust och frihetsbehov långt utöver den tidens konventioner.

Sommaren efter studentexamen är Ester Blenda sysslolös och uttråkad. Hon längtar efter något att göra. När hon erbjuds arbete som volontär på Stockholms Dagblad nappar hon. Hon är 20 år och får börja med notiser, men får ganska snart också göra reportage och skriva kåserier. Redan efter en månad utmärker hon sig i det som på flera sätt ska komma att känneteckna hennes journalistik. Intervjuer var till exempel ovanligt i början av förra seklet, men Ester Blenda utvecklar genren direkt. Genom att citera de intervjuade personerna så som de verkligen talar, med slang och dialekt, låter hon dem gestalta sig själva. Detta är helt nytt. Första intervjun hon gör är med en 13-årig flicka som har vunnit pris i damernas skyttetävling i Visby.

Efter Stockholms Dagblad kommer Ester Blenda till Dagens Nyheter på ett kortare vikariat och 1912 får hon fast anställning på Svenska Dagbladet. Här får hon ganska direkt stort utrymme i tidningen. Hon tar signaturen Bansai som på japanska betyder hurra. Det är en passande signatur för en ung journalist som utför sina uppdrag med nyfikenhet, entusiasm och glädje.

Den tidens dagspress fylldes mest med enspaltiga personliga artiklar, referat, notiser och korta intervjuer. Reportaget hade inte den betydelse då som det

har nu. Under 1900-talets första decennium kallades det reportage även om journalisten bara lämnade redaktionen för att hämta papper från ett statligt verk. Redaktionssekreteraren Ewald Stomberg uppmuntrar journalister att gå ut och skriva om det som de ser och upplever. Men Ester Blenda gör mer än så. Hon ger sig rakt in i verkligheten och skildrar den inifrån.

Första gången Ester Blenda aktivt iscensätter en situation för ett reportage är när det ska bli förbud mot att bära hattnål på spårvagnar. Det är 1913 och Ester Blenda kliver på en spårvagn med en lång och vass nål i hatten – ”minst en kvarts meter” – och hon beskriver sedan medtrafikanternas reaktioner. I februari året därpå hoppar hon på tåget i Hallsberg och följer med de 1 150 halländska bönder som är på väg till Stockholm för den stora demonstrationen ”Bondetåget”. Det dröjer inte länge förrän Bansai blir ett begrepp för den breda läsekretsen. Det stora genomslaget kommer under sommaren 1914. Hon får sin semester i maj och undrar vad man ska göra med en semester ”den här tiden på året”. Hon får idén att arbeta som bondpiga och sätter in en annons. Bonden Anders Holtz på Taninge gård i Sörmland svarar.

Det här är inte en idé som dimper ner från ingenstans. Tjänarinnefrågan debatterades flitigt runt sekelskiftet. Under 1800-talet hade över en miljon svenskar emigrerat till USA. Unga människor från landsbygden lämnade landet, det blev allt svårare att få arbetskraft till jordbruket. Många sökte sig till industrin i städerna där det var bättre betalt och dessutom kortare arbetstid. Bristen på pigor och drängar ledde till intensiv sam-

hällsdebatt. En falang menade att emigrationen skulle dämpas genom förbättrade villkor för lantarbetarna medan en annan förespråkade strängare lagstiftning mot emigrationen.

Ester Blenda är nära vän med författaren Elin Wägner och dennes make John Landquist. Hemma hos dem planeras arbetet som piga i detalj: vad Ester Blenda ska heta, hur hon ska klä sig, vilken personlighet hon ska anta. På ringfingret sätter hon en ring för att ge sken av att hon är förlovad. För att händerna ska bli trovärdiga rengör hon en motor så att olja och smuts tränger in i porerna. När det är dags att resa till Sörmland vinkar vänner av henne under skratt och glam.

Enligt Ester Blenda själv var det äventyret som lockade. Men efter hennes död skriver John Landquist att täckmanteln skapades för att hålla planerna hemliga. Detta antyder att hon ändå kan ha haft en idé utöver att få en annorlunda semester. Det är ganska troligt att hon hade en vision om att skriva om upplevelserna efter månaden på gården, på samma sätt som hon gjort sina andra reportage. Men jag tror inte att hon tog för givet att tidningen skulle vilja publicera det. Trots allt är hon först i denna genre, det fanns inga förebilder, åtminstone inte i Sverige. Hur det nu än var med det, när hon är tillbaka på tidningen erbjuds hon en extra semestermånad om hon skriver om sin månad som piga.

Det gör hon. Reportaget redigeras ut på fyra spalter med fotografier på Ester Blenda i arbete med rubriken ”En månad som tjänsteflicka på en gård i Södermanland”. Här skildras bondelivets hårda slit och långa dagar – något som var så bekant för så många men aldrig be-

rättats om på detta intensiva och närvarande vis. Ester Blenda är kritisk till det hårda arbetslivet för lantarbetarna och särskilt till pigornas arbetsvillkor. Det blir sammantaget nio artiklar och de publiceras med ungefär en veckas mellanrum. Reportaget kommer rätt i tiden och blir en oerhörd succé. Artiklarna samlas i boken *En piga bland pigor* som trycks i 15 upplagor i sammanlagt 35 000 exemplar och blir både teater och film.

Det var inte meningen att personerna i reportaget skulle gå att identifiera men ett fotografi avslöjar vilken gård hon arbetade på. Bonden Anders Holtz tar mycket illa vid sig av den bild journalisten tecknar av honom. Med hjälp av en spökskrivare svarar han med boken *Ett pennskrift som piga*. Hans skildring av Ester Blenda känns som ett hopkok av den tidens pigskröner, det är uppenbart att han är kränkt. I mediadebatten får hon även en del kritik för att hon tog jobbet under falsk identitet.

Med sitt arbete som piga "wallraffar" Ester Blenda. Det gör hon ett halvt sekel före den tyske journalisten Günther Wallraff som gett namn åt denna journalistiska arbetsmetod. Reportaget som piga på en bondgård är banbrytande på flera plan och kommer inte bara att förändra journalistiken utan även påverka hennes privata liv. Men detta är enda gången som hon arbetar under täckmantel. På alla andra reportage är hon på plats som sig själv och det mesta hon skildrar är självupplevt.

Vägen in i journalistiken beskriver Ester Blenda som slumpartad. Hon får ett erbjudande och antar det. Trots sin journalistiska iver är hon ambivalent: "Är man väl inne i det där, kommer man inte ur det så lätt". I ett brev till väninnan Hjördis Tengbom, skulptör och tecknare,

skriver Ester Blenda 1915 att det är ett förskräckligt yrke hon har och att det kommer att bli ett ohyggligt år om hon inte slipper ifrån alla människor – "...folk kommer så inpå en och man har jämt så många omkring sig". När detta brev skrivs är hon rädd att hennes planer att arbeta som nomadlärarinna för samebarnen i Saarivuoma ska gå om intet. Hon är "så led åt stan och herrskap" och längtar till ödemarken.

Det fanns ingen journalisthögskola på Ester Blendas tid. Hon fortsatte inte ens att studera i Uppsala så som de flesta av hennes samtida kvinnliga kolleger hade gjort. Som journalist är hon ytterst intuitiv och hennes sociala engagemang är stort. Det är hos de utsatta hennes hjärta finns och hon riktar sig inte till kultureliten – det är tidningsläsarna som är hennes publik. Hon är lyhörd och har blick för det mänskliga, hennes humor lyser igenom det mesta hon skriver. Att kunna zooma in på detaljer utan att tappa fokus över helheten kräver professionell kompetens men också ett känsligt sinne.

Balansen mellan närhet och distans, allmängiltigt och personligt, hanterar Ester Blenda skickligt. I sina reportage snålar hon inte med egna tankar och känslor, och hon är tydlig med var hon står. Ändå är det inte Ester Blenda som är huvudpersonen. När hon arbetar som nomadlärarinna skildrar hon inte samerna som de främmande vilket var vanligt då, och fortfarande är. Det är hon som är gäst och hon är tydlig med det.

Långt innan jag fann *Kåtornas folk* har jag själv ofta valt en arbetsmetod som liknar hennes. För mig har det handlat om att vara fysiskt närvarande i den miljö jag valt att skildra. Jag kallar det att känna verkligheten

på egen hud. Var det så för Ester Blenda med? Jag tror det. Ester Blenda verkar ha haft ett påtagligt behov av att befinna sig i det skeende som hon ville skildra. Att arbeta som piga, att vandra med samer, att befinna sig i stormens öga. Här handlade det i allra högsta grad om att känna på egen hud. När Ester Blenda ska få trovärdigt skitiga händer för pigjobbet i Sörmland rengör hon en motor. Jag är övertygad om att hon inte låtsas utan gör det på riktigt, kanske rentav motorn på hennes egen mc. Med stilistisk skicklighet förmedlar Ester Blenda sedan sina sinnesintryck och skapar genom det nerv och närvaro i sina texter som läsarna kan känna än idag, nästan hundra år senare. Hon kallade det själv för att "fotografera av verkligheten".

Det finns foton på Ester Blenda som journalist på redaktionen, i läderjacka med motorcykel, i samedräkt bland samerna, i aftondress i storstaden. Ester Blenda har körkort, egen motorcykel och fotograferar själv. Hon är en hett eftertraktad person i de journalistiska och konstnärliga kretsarna i Stockholm och hon omsvärmas, uppvakts och bjuds på fester. Hon är slagfärdig och livrar upp sina vänner med att spela handklaver, munspel, fiol och hon sjunger mer än gärna folkliga visor.

Etnografen och sameforskaren Ernst Manker kallar Ester Blenda för en drömflicka. Fräknig, oförvägen, pigg och käck drar hon till sig alla pojkars blickar. Någon kallar henne för "ett djävla solsken" och den stelaste ämbetsman smälter i hennes närhet: "han log, han föryngrades". Kirunas grundare Hjalmar Lundbohm är Ester Blendas vän och han friar till henne. Men han får avslag och vännen John Landquist irriterar sig över detta. Han

menar att hon ”hade kunnat få sitta i ro i Stockholm och Kiruna”. Men var det detta som Ester Blenda önskade och strävade efter? En lugn och betydande ställning? Knappast.

Rastlös, intensiv och nyfiken söker hon ständigt nya platser, upplevelser och reportageidéer. Hon lever som rallare bland rallare och åker som kommissarie för Finska nödhjälpskommittén. Utan att tveka står hon på hästryggar på cirkus och kör hundspann genom snöstorm i Sibirien. När hon vill skildra de emigrerande svenskarnas första kontakt med Amerika åker hon i tredje klass med en emigrantångare till USA. Med ryggsäck liftar hon genom Amerika och när hon blir bestulen på pengar tar hon jobb på en lunchrestaurang. Resan avslutas i Chicago där Ester Blenda arbetar som kökspiga hos en miljonär. Amerikaresan publiceras i Vecko-Journalen och året därpå (1922) kommer boken *Amerikanskt*.

Herrska och tjänstefolk, storstad och landsbygd, det traditionella livet och det moderna. Motsatserna karaktäriserar Ester Blenda både som person och som skribent. Det är när hon är i naturen och i det enkla men mödosamma livet, med kamtjatkerna i Sovjet eller med samerna i norr, som hon är riktigt lycklig. Gång på gång skriver hon att något sällsammare har hon inte upplevt. Med väninnan och tecknaren Alice Torne reser hon till Sydamerika 1920. De två skandinaviska damerna har ”fått i sina huvuden” att inte ta tåget till Cordellieras, utan att rida på mula över de gamla inkastigarna. ”Å – det är härligt att vara människa och leva!” avslutar hon sitt reportage därifrån. Ibland önskar hon att hon slapp

skriva om sina upplevelser men ”så är man journalist” och behöver pengar.

Hennes stora dröm är en egen gård där hon kan varva det fysiska vardagslivet med det litterära skrivandet. Det finns också en dröm om att vara omgiven av barn. År 1917 lämnar Ester Blenda Svenska Dagbladet och blir lantbrukselev hos P J Rösjö i Jönköping. Hon fortsätter att göra reportage för tidningar, nu som frilansare. Och hon skriver sin första bok om rackarungen Annmari. På samma sätt som Ester Blendas litterära stil återspeglas i hennes reportagetexter kom hennes journalistiska närvaro att ge färg åt hennes ungdomsböcker.

1925 gifter Ester Blenda sig med forskningsresenären René Malaise. Det är troligen ett resonemangsåktenskap för att hon ska kunna följa med till Kamtjatka i Sovjet. Denna gång är det inte i första hand en reportageidé som hon ska förverkliga, hon vill komma bort från allt. De två åren i byn Kljutchi resulterar i reportageboken *Byn vid vulkanens skugga* (1930). Det blir hennes sista reportage.

Några år efter Kamtjatka skiljer Ester Blenda sig från Malaise och hyr ett hus på en gård i Sörmland. Det är inte bondelivet fullt ut men här får hon tid för sitt författarskap och skriver två ungdomsböcker som fortsättning på *En rackarunge – Patron Annmari* (1931) och *Patron förlovar sig* (1933). Endast 45 år drabbas Ester Blenda av en hjärnblödning. Efter ett så intensivt och fysiskt liv som hennes måste det ha varit ytterst chockartat. Det sägs att hon levde sina sista år bitter, ensam och utfattig. 1948 dör hon, 57 år gammal.

Ylva Floreman